

LƏTİFƏLƏRDƏ İSLAM İNANCININ KANONİK PROYEKSİYALARI

Qalib SAYILOV,

AMEA Folklor İnstitutunun Mərasim folkloru

şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

qalibsayilov@mail.ru

AÇAR SÖZLƏR: *folklor, ədəbiyyat, lətifə, etnik, milli, dini.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *фольклор, литература, анекдот, этнический, национальный, религиозный.*

KEYWORDS: *folklore, literature, anecdote, ethnic, national, religious.*

Azərbaycan folklorunun janrlar üzrə öyrənilməsində lətifə janrını da tədqiq etmək tələbatı meydana çıxır. Əlbəttə, araşdırmanın başlığından aydın göründüyü kimi, mövzumuz lətifələrin araşdırılması tarixi ilə bağlı deyil, ancaq lətifələrin təsnifatına qısa şəkildə diqqət yetirmək mövzuya giriş baxımından ehtiyac doğurur. Öncə onu qeyd edək ki, lətifələr xalq yaradıcılığı nümunəsi olaraq epik folklorla daxildir. Bütün hallarda bu janr epik növə aid edilir [1, s.143, 2, s.138, 3, s.300]. Lətifələr xalq gülüşünün dinamik növü kimi çox qədim tarixə malikdir [2, s.139]. A.Nəbiyevin qeyd etdiyinə görə lətifələr hələ də tam şəkildə öyrənilməmişdir [3, s.302].

Azərbaycan folklorunda lətifələrin əsas ağırlığı “Molla Nəsrəddin” və “Bəhlul Danəndə” adları üzərindədir. Hətta xalq yaradıcılığının spesifikasiyasından asılı olaraq, bir çox şəxsiyyətin adı ilə bağlı olan bəzi lətifələr də Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə obrazlarının adlarından söyləndikdə daha çox yayılır [2, s.139].

A.Nəbiyev lətifələrin təsnifatı sahəsində müəyyən fikir yürüdən alimlərdən H.Zeynallının, M.H.Təhməsinin, N.Seyidovun, T.Fərzəliyevin adlarını qeyd etməklə lətifələri şərti olaraq aşağıdakı kimi təsnif etmişdir:

- a) Bəhlul Danəndə lətifələri;
- b) Molla Nəsrəddin lətifələri;
- c) Regional lətifələr [3, s.302].

Alim regional lətifələri Şəki lətifələri, Qarabağ və Abdal Qasım lətifələri, ayrım lətifələri, ləzgi lətifələri, müxtəlif məzmunlu lətifələr şəklində qruplaşdırır [3, s.302]. Təbii ki, bu siyahını keyli uzatmaq olar. Çünki lətifələrin regional əhatəsi kifayət qədər genişdir.

P.Əfəndiyevin göstərdiyi kimi, lətifələr “yığcam, sadə, lakonik, yumoristik janrdır” [2, s.138]. Ancaq bu fikri qəbul etməklə bərabər, A.Nəbiyev qeyd edir ki, lakonik olmayan, nağıla bənzər lətifələr də az deyildir [3, s.300, 301].

Ağız ədəbiyyatının bütün janrlarında olduğu kimi, lətifələrdə də toplumun təbii-genetik xüsusiyyətləri, etnik-millət, ictimai-sosial, dini-ruhani görüşləri təhkiyə formasında bədii-təsviri, məcazi-semantik səviyyələrdə təzahür edir. Bu baxımdan fərdin və cəmiyyətin onu əhatə edən təbiətdə formalaşan dünyagörüşünün maddi-real, eyni zamanda mənəvi-ideal

substratları lətifələrdə də proyeksiyalanırlar. Təbii ki, lətifələrdə inancların araşdırılması ehtiyacı doğuran ümdə səbəblərdən biri də ondan ibarətdir ki, bu janrda da əhəmiyyətli inanclar sistemi özünü göstərir. Bu dünyagörüşü formasının epik səviyyələrdə əks olunması insanın özünü ifadə etməsindən qaynaqlanırlar. Hər fərdin müxtəlif fiziki-bioloji xüsusiyyətləri ilə bərabər, özündə daşdığı mənəvi-psixoloji amillər hansısa situasiyada onun dünyagörüşünü aşkara çıxarırlar. Nəzərə alınsa ki, lətifələr ünsiyyət vasitəsilə gülüş əsasında müəyyən situasiyada müəyyən ovqatdan doğur, deməli, o zaman fərdlər öz görüşlərini bu zəmində mexaniki olaraq göstərəcəklər. Ancaq fərdi görüşlər digər janrlarda olduğu kimi, bu janrda da etalon təşkil etmir, cəmiyyətin ümumi mənəvi-ideoloji məfkurə və inancları lətifələrdə də səciyyələnilir. Lətifələrdə dini-ruhani baxışlar baxımından İslam dininə məxsus dünyagörüşü özünü göstərir. Əlbəttə, biz iddia etmirik ki, bütün lətifələr bu görüşləri ifadə edir. Bu, heç mətni doğuran hadisə və məzmun baxımından da mümkün deyil. Ancaq mətnə yanaşma tərzindən də çox şey asılıdır. Biz dini-teoloji baxımdan yaranışa və yaranışın şüurlu hissəsi olan insana Yaradanın - Uca Allahın məhsulu baxdıqda insanın bütün fəaliyyət sferası bu görüşlərə daxil olur, hətta hər hansısa bir situasiyada islami və yaxud İslamdan əvvəl gələn dinlərə məxsus əlamətlər bu mətnlərdə birbaşa, yaxud dolayısı ilə iştirak edir. Ola bilsin, hansısa lətifə nümunəsində mövzu baxımından adi məişət hadisəsi, gündəlik münasibətlərdən doğan davranışlar təsvir olunsun. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, bütün hadisələrin əsasında insan, bütün münasibətlərin kökündə insan təbiəti dayanır - bu da davranış və sözləmlərdə üzə çıxır. İnsan təbiəti isə hansısa dini-ruhani görüşləri açıq və qapalı şəkildə özündə daşıyır. Dini-teoloji istiqamətdə götürdükdə insan da, təbiət də bir-biri ilə harmoniya təşkil edərək Ali Qüvvənin yaratdığı vahid aləmin tərkib hissəsi kimi birbaşa Yaradanı özündə əks etdirir. Ünsür və cismlərlə bağlı inanclar üzde fərqli görünlər də, mahiyyətdə yaradan inancının tərkib hissələridir. Yəni Günəş, Ay, ulduz, od, su, dağ və s. ilə bağlı inanclar yalnız adi ünsür təəssüratı yaratmır, Allahın yaratdığı vahid bir məkanın nümunələri kimi nitqə gəlir və özlüyündə yenə də kökündə yaradan konsepsiyasını ifadə edir. Mətnə daşınan bu ünsürlərə pərəstiş obyektı olan kult kimi baxmaq da özünü doğrultmur. A.İslamzadə qeyd edir ki, “mətnlərdə diqqət çəkən totemist, fetişist və bu kimi baxışlar “İnsan aktının başlanğıc nöqtəsinin və sonuc fəlsəfəsinin ana xətti olan nübüvvət silsiləsinin (peyğəmbərlər cərgəsinin) yeganə gerçəkliyini inkar edə bilməz. Belə ki, ta qədimdən insanlar vasitədən (peyğəmbərlərin qəbulundan) kulta doğru uzun bir yol keçmiş, fetişləşdirməyə gəlib çıxmış, sonrakı dövrlərdə isə tədricən yenidən kultdan vasitəyə qayıtmışlar [4, s.503]. Demək, digər janrlarda olduğu kimi, lətifə janrında da insanların eyni sistemdən gələn baxışları öz əksini tapır. Bu, iki şəkildə təzahür edir. Birincisi, açıq-aşkar səviyyədə məzmun və mövzu dini görüşlər üzərində qurulur, ikinci halda isə ya mətn gizlinləri daxilində daşınır, ya da təbiətə münasibətə kompleks səviyyədə yanaşdıqda obrazlaşmanın mahiyyəti əsasında üzə çıxır.

Biz lətifələrdə inancları və dini görüşləri araşdırarkən bu qənaətə gəlirik ki, diqqət çəkdiyimiz məsələlər lətifələrdə əsaslı dünyagörüşü forması kimi özünü göstərir. Ancaq bu mülahizəni iddia etmək yetərli olmadığı üçün tətbiqi əsaslar ehtiyacı meydana çıxır. Bu səbəbdən də yuxarıda göstərdiyimiz təsnifat əsasında konkret örnəklərlə bu müddəaları əsaslandırmağa çalışacağıq. Öncə təsnif edilib qruplaşdırılan lətifələri ardıcılıqla izləmək üçün Bəhlul Danəndə lətifələrinə diqqət çəkək. Bəhlul Danəndə lətifələrinin folklor ərazilərinin əhatə dairəsi çox böyükdür. Bu

lətifələr yalnız Azərbaycanda deyil, eyni zamanda bütün Şərqdə geniş yayılmışdır [3, s.304]. Fikrimizcə, ərəb mənşəli Bəhlul Danəndə lətifələrinin Azərbaycanda müxtəlif variantlarla formalaşması məhz bu ərazilərdə məskunlaşan toplumun İslam inancına sahib olmasından irəli gəlir. Elə bu lətifələrin kökündə mövcud olan islami görüşlərin müxtəlif epik səviyyələrlə səciyyələnməsi bu mülahizənin doğruluğunu məntiqi cəhətdən təsdiq edir. Bəhlul Danəndənin tarixi şəxsiyyət olduğu fikrini irəli sürən Ə.Yusifpur bu müdrik insanın prototipini araşdırarkən qeyd edir ki, “Bəhlul Divanə kimi məşhur olan Vəhəb ibn Əmr həzrət İmam Cəfər əs-Sadiqin xüsusi şagirdlərindən idi” [5, s.140].

Bizə belə gəlir ki, Bəhlul Danəndə lətifələrində İslam istilahlarının, qayda-qanununun, Allah kəlamlarına söykənən örnəklərin zənginliyi məhz ondan irəli gəlir ki, o, tarixi şəxsiyyət kimi böyük İslam alimi olmuş, VI imam Əbu Əbdullah Cəfər bin Muhəmməd əs-Sadiqin sevimli tələbələrindən sayılmış, ondan İslam elmlərini öyrənib nüfuz sahibinə çevrilmişdir. Bu mübarək şəxsiyyətin dini görüşləri ilə əksər hissəsi müsəlman olan Azərbaycan ərazisində yerləşən əhalinin baxışları eyni əsas üzərində kökləndiyi üçün Bəhlul Danəndə lətifələri bu dərəcədə geniş yayılmışdır.

Bəhlul Danəndə lətifələri adı altında yayılmış “Bəhlul nə üçün gülürmüş?” “Torpağın sözü”, “Məbadə, qatırının qatırını hürküdəsən!”, “Daha mənə ehtiyac yoxdur”, “Şah və Bəhlul”, “Heç ölü də dirilərmə!”, “Gör səni nə qədər döyəcəklər”, “Mollanın tamamı”, “Səndən Bəhlul olmaz”, “Xeyir verənə xeyir, zərər verənə zərər”, “Bəhlul və Həllac”, “Heç nə apara bilməyəcəksiniz”, “Haqq gəlməsəydi”, “Bəhlul mollanı pərt eləyir”, “Qazının fətvası”, “Padşah və balıqçı”, “Nə müsəlmandır, nə xaçpərəst”, “Xəlifə və Bəhlul”, “Məgər bundan da böyük yalan olar?”, “Bəhlulun xalqa köməyi”, “Rəhmətlik və nəhmətlik”, “Hər gələn atəşini dünyadan gətirir”, “Hələ düzəlməyib” [6] və s. bu mövzulu lətifələr İslam dünyagörüşünün qiymətli nümunələridir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan folklorunun sərhədləri daxilində formalaşan Bəhlul Danəndə lətifələrinin toplanması və nəşri əsasən sovet hakimiyyəti dövrünə düşmüşdür, bu totalitar rejimin ideoloji əsaslarında materialist-ateist nəzəri görüşləri etolon təşkil etmişdir, İslama və din anlayışına inkarçı yanaşılmışdır, o zaman heyrlənməmək olmur ki, Bəhlul Danəndə lətifələrində sistemli şəkildə daşınan İslam düşüncəsi necə yer ala bilmişdir? Əlbəttə, bu ondan irəli gəlir ki, həmin lətifələr quruluş etibarilə İslam mahiyyətinə elə sıx şəkildə bağlıdır ki, lətifələrdən islami məfkurəni təmizləmək mümkünsüz olmuş, bu lətifələrin yalnız dini istiqamətdə izahatsız çapına icazə verilmişdir. Şərqdə geniş yayılmış Bəhlul Danəndə lətifələri isə İslam dünyagörüşünü özündə daha geniş səviyyədə daşıyır. Ancaq Azərbaycanda da, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu lətifələr kifayət qədər çoxdur. Bu da onu göstərir ki, Bəhlul Danəndə lətifələrində islami görüşlər struktur təşkil edir. Daha dəqiq desək, dini inanc sisteminin epik ifadəsi olan bu lətifələr İslam dininin əsaslarını müxtəlif ifadə formaları ilə özündə əks etdirir. Bu səbəbdən, həmin lətifələrdə təbiətin müxtəlif ünsürləri əski inanc sistemi kimi hansısa pərəstiş obyektinə kimi görünür, İslam inancının tərkib hissəsi şəklində təzahür edir. Allah-Təalanın birliyi - tövhid, Uca Allahın əmrləri, axirətə inam, saleh əməllər, ədalət və məhəbbət və s. bu kimi mövzular İslamın mahiyyətindən irəli gələn məzmun əsasında hikmətli kəlamlarla tərbiyəedici-öyrədici gülüş vasitəsilə bu lətifələrdə proyeksiyalanır. Ümumi icmal olaraq lətifələrdən bir neçəsinə diqqət çəkək. “Hər gələn odu dünyadan gətirir” lətifəsi dünya və

axirət, məmur və təbəə, ədalət və həqiqət mövzusunun bir neçə kəlmədə ifadə etməsi baxımından çox maraqlıdır:

“Ehlullahtan Behlül Dana, bir gün halife Harun Reşit ilə qarşılaşır. Kendisini tanıyan hökumdar bu zata:

– Ey Behlül! Neredən gəlirsən böyle?” diye sorar. O, hiç düşünmeden:

– Cehennemden geliyorum,- cevabını verir.

Harun Reşit, şaşırarak tekrar sorar:

– Ne işin vardı orada?

Behlül Dana anlatır:

– Efendim, ateş lazım olmuştu. Cehenneme gideyim de bir az isteyim dedim. Fakat oradaki memur bana: “Burada ateş yoktur” dedi.

– Nasıl olur, Cehennem ateş yeri değilmi?- diye sorunca:

– Evet, gerçekten burada ateş yoktur. Her gelen, ateşini Dünyadan getirir,- cevabını verdi.

Dehşete kapılan Harun Reşit büyük bir üzüntüyle sordu:

– Behlül! Ne yapayım ki, oraya ateş götürmeyeyim?” Behlül Dana, hızla uzaklaşırken haykırdı:

– Adalet! Adalet! Adalet!” [7].

Bu mətn Türkiyə türklərinin “fıkra”sı olaraq meydana çıxmaqla, eyni zamanda Azərbaycan türklərinin folklor nümunəsi kimi Azərbaycan-türk folklorunun müştərək örnəyidir. Ümumiyyətlə, türksöylü xalqların folklor nümunələri müxtəlif variasiya və paralellərlə müştərək mədəniyyət nümunələri kimi diqqət çəkir ki, tədqiqatçılar da bu nümunələri məhz tipoloji baxımdan araşdırmaq ehtiyacı hiss edirlər. Onu da unutmamaq olmaz ki, dini inancı İslam olan xalqlar arasında türk xalqlarının böyük hissəsi əsas yer tutur ki, bu da qeyd etdiyimiz nümunələrin müştərəkləşməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Bəhlul Danəndə lətifələrinin eyni məzmun daşıyan digər bir örnəyi də “Hələ düzəlməyib” adlanır. Bu lətifədə deyilir: “Bir gün Bəhlul Danəndə qardaşı xəlifə ilə gedirdi. Gördülər ki, göydən bir əl uzandı. Bəhlul onu görəndə kimi barmağını qaldırdı, əl o saat yox oldu. Xəlifə bu işə təəccüb eləyib Bəhluldan soruşdu:

– Qardaş, bu sirdən məni ağah elə görüm, o əl nə idi? Nə üçün sən barmağını qaldırdın, o yox oldu?

Bəhlul dedi:

– O, Sahibi-Zamanın əli idi. Dedi ki, dünya düzəlibsə, gəlmişəm, mən də barmağımı qaldırıb ona dedim ki, zəhmət çəkib gəlmə, hələ beşdəbiri də düzəlməyib. O da çıxıb getdi [8, s.429].

Göründüyü kimi, bu lətifə də qeyd etdiyimiz məzmun baxımından zəngindir. Bu misalların sayını nümunələr əsasında dəfələrlə artırmaq olar. Beləliklə, qeyd etdiyimiz kimi, Bəhlul Danəndə lətifələrində inanc anlayışı İslam inancı əsasında qurulur və konkret örnəklərlə öz təsdiqini tapır.

Təsnifat bölgüsü əsasında qruplaşdırılan lətifələr arasında yuxarıda göstərdiyimiz kimi, “**Molla Nəsrəddin lətifələri**” əhəmiyyətli yer tutur. Molla Nəsrəddin obrazı gülüş ustası kimi bir çox xalqda məşhurdur. P.Əfəndiyev V.A.Qordlevskidən sitat gətirərək bu lətifələrin yayılma arealını göstərərək qeyd edir ki, Türkiyədə, Aralıq dənizi sahilləri ölkələrində, Ruminiyada,

Serbiyada, Krımda, Qafqazda bu adı tanıyırlar [2, s.139]. A.Nəbiyev isə yuxarıdakı fikirlərlə razılaşmaqla bərabər, qeyd edir ki, Qordlevski "...belə bir qənaətə gəlmişdir ki, Molla Nəsrəddin Şərq xalqlarının gülüş ustasıdır" [3, s.306].

Molla Nəsrəddin lətifələrinin yayıldığı ərazilərdə bu müdrik gülüş ustasının adı müxtəlif şəkillərdə intişar tapmışdır "Xoca Nəsrəddin, Xacə Nəsrəddin, Molla Nəsrəddin, bəzən isə sadəcə olaraq Xoca, Xacə, Molla, Əfəndi və s. deyilmişdir" [2, s.139]. Azərbaycan sərhədləri daxilində isə təbii ki, Molla Nəsrəddin kimi şöhrətlənmişdir [9, s.5].

Molla Nəsrəddin lətifələrində inancları araşdırarkən yekun qənaət olaraq onu söyləmək olar ki, bu lətifələr də yuxarıda göstərdiyimiz Bəhlul Danəndə lətifələri ilə eyni sistemə malikdir. Bu səbəbdən də Bəhlul Danəndə lətifələri kimi Molla Nəsrəddin lətifələrində də bütün təbiət Allah-Təalanın yaratdığı materiya kimi qavranılır, baş verən hadisələrdə İslamdan və Vahid Allah inancından kənar hansısa inanc ünsürü axtarmaq mətni inkar etməyə gətirib çıxara bilər. Elə buna görə də Molla Nəsrəddin lətifələrinə də yuxarıda apardığımız təhlillə yanaşmaq daha məqsədyönlü olar. Molla Nəsrəddin lətifələri arasında Bəhlul Danəndə lətifələri ilə eyni inanc üzərində ifadələnən bir çox lətifə vardır. Bunlardan "Göyə niyə dırmaşmısan?", "Dalı bundan da pis gələcək!", "Teymurun havaölçəni", "Kimdir", "Teymurun adı", "Kasıb çoxdur", "Orada sən qonaqsan", "Biz də kiçiyik", "Ya eşşək ölür, ya Teymur", "Hamınızın dərini çəkirəm", "Qurtaran deyildi", "Baş-göz qalmazdı", "Mollanın vəsiyyəti (I variant)", "Sən geyin, keyfini çək", "Qorxuram, ayaqlayam", "Arvadını boşayan kişi", "Bilmək və bilməmək", "Samanlı palçıq", "Bizim ömrümüz qurtarar ki?", "Qaytarım özünə", "Molla tayfası", "Üzünə tüpürmək istəyib", "İt duası", "Hamısı yatır", "Acından öləcək", "Kosa qalmağı məsləhət bildim", "Günahdan silkinmək üçün qırxdırdım", "Şeytan yuvası olub", "Canımı qurtaram", "Yüz iyirmi ikisidir", "Günaha bata bilmərəm", "Haqq-hesabımız qurtarsın", "İynə kimi axtarırlar", "Molla azan verir", "Bilənlər bilməyənlərə öyrətsin", "Behişt əhlinin kəlləsindən", "Qoy başına, oxu görək", "Vərəsələr bilər", "İnşəallah", "Görəsən kimin ürəyi yanır?", "Qiblənümə", "Mollanın vəsiyyəti (II variant)", "Baxarsan mənim qarğışımın gücünə", "Axırda bura gələcək", "Atanın duası", "Neyləyirsiniz paltar?" [9] və s. bu kimi lətifələr mövzumuz lazımı qədər diqqətə layiqdir. Eyni zamanda onu da qeyd etmək ki, tədqiqatın həcmi baxımından eyni məzmunlu bir çox lətifənin hətta adını da bu ardıcılığa əlavə edə bilməmişik. Əks təqdirdə, bir neçə səhifəni yalnız bu lətifələrin ad tutumuna həsr etmək məcburiyyətində qalırdıq. Çünki Molla Nəsrəddinlə bağlı olan lətifələrin əksəriyyətində birbaşa, yaxud dolayısı ilə islami görüşlər, islami həyat tərzini, eyni zamanda İslam istilahları geniş yer alır. Təbii ki, bu lətifələrdə lətifə strukturuna məxsus sözün gülüş donunda bəzən tərsinə deyilməsi də diqqət çəkir. Ancaq bütün hallarda İslam inancı yaşayan bir toplumun bu sistemə məxsus baxışları müxtəlif situasiyalarda müxtəlif davranış modelləri əsasında özünü göstərir. Bu lətifələrin məzmununu aşağıdakı örnəklər vasitəsilə ümumi şəkildə səciyyələndirərək Molla Nəsrəddin lətifələrində də eyni inancların mövcudluğuna nəzər yetirək. "Göyə niyə dırmaşmısan?" lətifəsində deyilir: "Molla Nəsrəddinin Teymurlənglə ilk görüşü haqqında belə bir rəvayət də vardır:

Teymur mollanı saraya çağırırdı. Molla içəriyə girib görür ki, otaq adamla doludur. Amma hamı dövrə vurub yerdə oturub, təkcə Teymur əyləşib uca bir taxtın üstündə. Tez baş əyib deyir:

– Səlaməleyküm, ya Allah!

Teymur deyir:

– Mən Allah deyiləm, ay kişi! Mən...

Molla onun sözünü ağzında qoyub deyir:

– Qurban olum sənə, ya cənab Cəbrayıl!

Teymur deyir:

– A kişi, nə danışırsan? Mən niyə Cəbrayıl oluram?

Molla deyir:

– Başa düşmürəm. İndi ki, nə Allahsan, nə də Mələk, düş adam kimi otur adamların içində də, daha göyə niyə dırmaşmısan?” [9, s.11].

“Axırda bura gələcək” lətifəsi də səciyyə baxımından bir çox lətifə üçün örnək ola bilər: “Molla küçə ilə gedərkən bir nəfər onun bөрkünü başından götürüb qaçır. Molla baxır ki, ona çata bilməyəcək. Qayıdır birbaş yüyürür qəbiristana. Bir daşın üstündə oturub başlayır gözləməyə. Bir nəfər ondan soruşur:

– Molla, sənin bөрkünü götürən bazara tərəf qaçdı, bəs sən buraya niyə gəlibsən?

Molla deyir:

– Sən işində ol! Bazara getməsin, lap göyə çıxsın, hara getsə, axırda bura gələcək” [9, s.231].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “Bəhlul Danəndə lətifələri”ndə olduğu kimi, “Molla Nəsrəddin lətifələri” də İslam inancları əhatəsində müxtəlif hadisə və əhvalatlardan ibarətdir. Diqqət çəkdiyimiz bu nümunələr bu fikri əyani şəkildə təsdiq etmiş olur.

Lətifələrin təsnifatında “regional lətifələr” müxtəlif tanınmış bölgə, tayfa və şəxsiyyətlərin - Şəki lətifələri, Qarabağ və Abdal Qasım lətifələri, Ayrım lətifələri, ləzgi lətifələri - adı altında qruplaşdırılır. Eyni zamanda “Müxtəlif məzmunlu lətifələr” də bu qrupa təkrar daxil edilir [2, s.302]. Təbiidir ki, bu da ondan irəli gəlir ki, lətifələr zaman-zaman müxtəlif vəziyyətlərdə müəyyən şəxslər tərəfindən həyat davam etdikcə elə bir şəkildə yaranır ki, bu lətifələri konkret ərazi və topluma aid etmək iddiası mənasız görünür. Hətta biz deyərdik ki, elə Bəhlul Danəndə və Molla Nəsrəddin lətifələri də öncə lokal səviyyədə yaranmış, daha sonra yayılma arealı genişləndikcə qloballaşmışdır. Onu da xüsusilə qeyd etmək yerinə düşər ki, regional lətifələri araşdırdıqda, onların bütünlüklə eyni sistem daxilində formalaşmış yayıldığı açıq-aydın müşahidə edirik. Əlbəttə, müxtəlif səviyyələri əhatə edən mətnlər tamamilə sabit formada olmasa da, İslam inancı ilə yaşayan toplumun, bu dünyagörüşünə aid istilahlardan regional lətifələrdə də qabarıq olduğunu görə bilirik. Elə buna görə də bu lətifələri bu qısa araşdırmaya cəlb etmədən yuxarıdakı qənaətlərimizin regional lətifələrə də aid olduğunu işarələməklə kifayətlənirik.

Beləliklə, lətifələrdə inancların izlənilməsi baxımından ortaya çıxan nəticə bundan ibarətdir ki, Azərbaycan folklorunda lətifələr İslam inancı daxilində həyat tərzini keçirən insanların ünsiyyətləri əsasında meydana gələn mütəhərrik folklor nümunələridir. Elə bu səbəbdən də bu lətifələrdə diqqət çəkən inanclar İslam inancından kənarında mövcud ola bilmir, öz strukturuna uyğun şəkildə bu inancların daşınmasında xüsusi rol oynayır. Əgər nəzərə alınsa ki lətifə xalq arasında çox sürətlə yayılan janrdır, o zaman lətifələrin məzmun müxtəlifliyi daxilində olsa da, əhəmiyyətini nəzərə almaq məqsədyönlü olmalı, bu sahədə daha geniş araşdırmalar aparılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Mir Cəlil, Xəlilov Pənah. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: Maarif nəşr, 1972, 279 s.
2. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif nəşr, 1981, 401 s.
3. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II hissə. Bakı: Elm, 2006, 648 s.
4. İslamzadə A. Mif: araşdırmalar, müddəalar / Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə // IV uluslararası Folklor konfransının materialları// Bakı: Səda, 2006. s. 500-504.
5. Yusifpur Ə. İnsan nə üçün günah edir?. Əlhadi nəşr. Nəşr ili məlum deyil.
6. Tərtib edən İsmayılov R. Bəhlul Danəndə lətifələri. Bakı: Altunkitab, 2005, 96 s.
7. http://tr.wikipedia.org/wiki/Harun_Reşid.
8. Xalq ədəbiyyatı. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, XX cildə, I cild. Cildi tərtib edənlər: Fərzəliyev T. Abbasov İ. Bakı: Elm, 1981. 510 s.
9. Molla Nəsrəddin lətifələri. Tərtib edən: Təhmasib M.H. Bakı: Öndərnəşr, 2004, 304 s.

Галиб Саилов

КАНОНИЧЕСКИЕ ПРОЕКЦИИ ПОВЕРИЙ ИСЛАМА В АНЕКДОТАХ

РЕЗЮМЕ

Как и во всех жанрах устной литературы, так и в анекдотах природно-генетические особенности, этническо-национальные, общественно-социальные, религиозные воззрения общества выражаются в форме нарратива на художественно-описательных и метафорическо-семантических уровнях. С этой точки зрения, материально-реальные, в то же время морально-идеальные субстраты мировоззрения, сформированные в природе, окружающей индивида и все общество, проецируются также в анекдотах. Естественно, главная причина актуальности и важности изучения верований в анекдотах состоит в том, что в этом жанре также существует значимая система верований. Отражение на эпических уровнях этой формы мировоззрения исходит от желания самовыражения человека.

Galib Sayilov

CANONICAL PROJECTIONS OF ISLAMIC BELIEFS IN ANECDOTES

SUMMARY

As in all genres of oral literature, so in anecdotes, natural-genetic features, ethnic-national, public-social, religious views of society are expressed in the form of a narrative on artistic-descriptive and metaphorical-semantic levels. From this point of view, the material-real, at the same time moral-ideal substrates of the world outlook, formed in nature, surrounding the individual and the whole society, are also projected in anecdotes. Naturally, the main reason for the relevance and importance of studying beliefs in anecdotes is that there is also a significant belief system in this genre. The reflection on the epic levels of this form of worldview comes from the desire for human self-expression.